

حفظ نظام مند قرآن کریم و ارتباط آن با مهندسی تلاوت

رسول آزمایش کندرود^۱

چکیده

قرآن کریم کلام خداوند است که از طریق وحی بر پیامبر اسلام (ص) نازل شده و محتوا و الفاظ آن از سوی خداوند آمده است. در قرآن کریم و روایات بارها بر فضیلت تلاوت قرآن کریم تأکید شده است. هدف ما در این مقاله، ابتدا تبیین مفهوم تلاوت و سپس تشریح حق تلاوت و توضیح مهندسی تلاوت، با دقت در بیانات مقام معظم رهبری می‌باشد، در ادامه با بیان اینکه حفظ قرآن می‌تواند مصداق روشنی از حق تلاوت و بخش لاینفک تلاوت به حساب آید، به اختصار به ملزومات یک حفظ قدرتمند و مهندسی شده به همراه ارتقاء صحت قرائت در طول حفظ نیز پرداخته خواهد شد.

کلمات کلیدی: قرآن، تلاوت، مهندسی تلاوت، حفظ قرآن، بیانات رهبری

مقدمه

قرآن به عنوان کتابی الهی که تک تک واژه‌هایش از سوی پروردگار بی همتا صادر گشته است، معتبرترین منبع معارف الهی است و رسالتش رهانیدن انسان از تاریکی‌ها و رساندن وی به نور معرفت می‌باشد، چنانکه در ابتدای سوره ابراهیم (ع) آمده است:

«كُتِبَ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَى صِرَاطٍ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ» (ابراهیم: ۱)؛

خداوند در قرآن می‌فرماید: «خُذُوا مَاءَ آتَيْنَكُم بِقُوَّةٍ» (بقره: ۶۳)؛ یعنی آنچه به شما داده شده را با قوت بگیرید، لذا دو وظیفه اصلی و مهم را برای مسلمانان نسبت به کتاب الهی بیان کرده است. این «اخذ با قوت» باید به دو شکل علمی و عملی باشد. یعنی تدبیر و فهم دقیق و عمیق سپس به تبع آن، عمل درست و کامل.

از امام صادق (علیه‌السلام) ذیل همین آیه می‌پرسند: «أقوة في الابدان ام قوة في القلوب؛ آیا به نیروی جسم‌ها یا دل‌ها؟» آن حضرت می‌فرماید: «فیهما جمیعاً؛ به هر دو» (مجلسی، بحار الانوار، ۱۳۸۶ش: ۲۲۶/۱۳)؛ چنانچه در ادامه بطور مشروح گفته خواهد شد، این دو موضوع را می‌توان در اصطلاح «تلاوت» جمع نمود.

تلاوت، یک اصطلاح قرآنی است که به خواندن قرآن و اندیشیدن در معانی آن گفته می‌شود. تلاوت از ریشه «ت ل و» در لغت به معنای متابعت است (الفراهیدی، ترتیب کتاب العین، ۱۴۱۴ق: ۱۳۴/۸؛ ابن فارس، مقاییس اللغة، ۱۳۸۷ش: ۳۵۱/۱). متابعت گاهی جسمانی و گاهی با پیروی از مواظبت و حکمت‌ها و گاهی با قرائت و تدبیر در معناسن؛ البته در دو صورت اول مصدرش «تَلَوَّ» و «تَلَوُ» و در صورت سوم «تلاوة» است (راغب اصفهانی، مفردات، ۱۳۸۱ش: ۱۶۷/۱). پس تلاوت قرآن، «متابعت از قرآن در قرائت و دنبال کردن معانی و پیروی در عمل» می‌باشد. مفسران نیز تلاوت را به معنای خواندن و برگرفته از معنای اصلی آن (در پی آمدن) دانسته‌اند. علامه طباطبایی، مرحوم طبرسی و شیخ طوسی تلاوت را در اصطلاح علوم قرآنی به معنی قرائتی آورده‌اند که همراه با فهم معنا باشد و فهم نیز، منتهی به عمل نمودن به مفهوم آیه فهم شده باشد (طوسی، التبیان، ۱۳۸۹ش: ۴۴۲/۱؛ طبرسی، مجمع البیان، ۱۳۸۴ش: ۱۹۱/۱؛ طباطبایی، المیزان، ۱۳۷۸ش: ۲۹۸/۵). بنابراین به وضوح می‌توان دریافت که هر تلاوتی، قرائت می‌باشد اما «هر قرائتی» لزوماً «تلاوت» محسوب نمی‌شود و اساساً «تلاوت» در مواردی بکار می‌رود که مطالب قرائت شده، وجوب پیروی را در پی آورد. پس بطور خلاصه، فرق معنایی تلاوت و قرائت این است که قرائت به معنای خواندن و غالباً خواندن صورت ظاهر آیات است، اما تلاوت هم خواندن صورت ظاهر آیات است و هم در موردی به کار می‌رود که شخص ضمن خواندن کلام الهی، به معانی و مفاهیم و مصادیق و اوامر و نواهی نیز توجه دارد، چنانکه گویی آیات در همان لحظه بر او نازل می‌شوند (الموسوعة الفقهیة، ۲۵۰/۱۳، کویت: وزارة الاوقاف والشئون الاسلامیة، ۱۹۸۸/۱۴۰۸).

یکی از راه‌های انس با قرآن، تلاوت آیات کلام الله مجید است و خداوند هم به پیامبرش چنین می‌فرماید:

«أتل ما أوحی إِلَیْكَ مِنَ الْكِتَابِ» (عنکبوت: ۴۵). در بسیاری از احادیث پیامبر اکرم و ائمه اطهار بر تلاوت قرآن تأکید شده است؛ به عنوان مثال در حدیث نبوی آمده که تلاوت قرآن، نور و مایه برکت و وسعت روزی است (کلینی، اصول کافی، ۱۳۷۹ش: ۶۱۰/۲)؛ در خطبه ۱۱۰ نهج البلاغه نیز به نیکو تلاوت کردن قرآن توصیه شده است. در قرآن بر فضیلت تلاوت قرآن تأکید شده است، از جمله در آیه ۲۹ سوره فاطر آمده است که تلاوت صحیح و حقیقی قرآن، تجارتی بدون زیان است. تلاوت قرآن دارای مراتبی است که بالاترین آن‌ها حق تلاوت آن است (صحیفه سجاده، ۱۳۸۰ش: دعای ۴۵۸/۴۷)؛ قرآن کریم در این خصوص می‌فرماید: «الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ» (بقره: ۱۲۱).

در معنای حق تلاوت اختلاف نظر وجود دارد؛ برخی آن را خواندن یا پیروی کردن با خضوع و خشوع و اعتقاد و بدون تغییر و تحریف قرآن دانسته‌اند. بعضی نیز حق تلاوت را ترتیل الفاظ قرآن و فهم معانی آن و تدبیر در آن یا عمل کردن به محکومات قرآن و ایمان آوردن به مشابهاات آن ذکر کرده‌اند (سیوطی، الاتقان فی علوم القرآن، ۱۴۲۱ق: ۱۱۱/۱؛ کاشانی، منهج الصادقین، ۱۳۳۶ش: ۲۹۰/۱).

حفظ قرآن کریم یکی از راه‌هایی است - بلکه بهترین راه‌ها - که می‌تواند در راه رسیدن به مقصود تلاوت و ادای حق تلاوت مورد توجه قرار گیرد کما اینکه چه ترتیل الفاظ قرآن، چه تدبیر و عمل به قرآن با وجود آن در قلب و ذهن تلاوت کننده بسیار میسرتر است. از طرفی نیز حافظ قرآن خود را مقید به مرور دایمی آیات می‌داند و مدام در حال انس با قرآن است؛ این استمرار در انس با قرآن، اغلب با گذشت زمان باعث تسلط حافظ بر مفاهیم روشنگر قرآن می‌گردد که گام نخست و لازم برای عمل به معارف آن است و مجموعه همه این‌ها در مفهوم کلمه تلاوت خلاصه گردیده است. در موارد متعدد حفظ و تلاوت در کنار هم بیان شده‌اند (حاج ابوالقاسم، درسنامه حفظ قرآن کریم، ۱۳۹۴ش: ۲۴)؛ در

سوره احزاب ضمن دستوراتی به همسران پیامبر (ص) می‌فرماید:

«وَإِذْ كُنَّا مَا يُتْلَىٰ فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ وَالْحِكْمَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ لَطِيفًا خَبِيرًا» (احزاب: ۳۴)

علامه طباطبایی (ره) در ذیل تفسیر این آیه، ذکر را نقطه مقابل فراموشی می‌داند و معنای آیه را چنین بازگو می‌کند: شما زنان پیغمبر باید آنچه را که در خانه‌هایتان از آیات خدا و حکمت تلاوت می‌شود، حفظ کنید و همواره به خاطرتان بوده باشد تا از آن غافل نمانید و از خط سیری که خدا برایتان معین کرده تجاوز نکنید (طباطبایی، المیزان، ۱۳۷۸ش: ۴۶۸/۱۶).

البته این آیه تنها جایی نیست که واژه «ذکر»، به معنی حفظ گرفته شده است؛ مفسران بزرگی چون مرحوم طبرسی ذیل آیه ۱۷ سوره قمر بر این باورند که مراد از آسان سازی قرآن برای ذکر، این است که آن را برای حفظ و قرائت آسان نمودیم و صراحتاً از کلمه ذکر به «حفظ» تعبیر رفته است (طبرسی، مجمع البیان، ۱۳۸۴ش: ۲۴/۲۸).

در نمونه‌ای دیگر که قرائت قرآن (چنانچه قبلاً گفته شد در هر تلاوتی، قرائت نیز وجود دارد) و حفظ آن در کنار هم آمده است، حدیث معروفی از پیامبر اکرم (ص) می‌باشد: «أَقْرَأُوا الْقُرْآنَ وَ اسْتَظْهِرُوهُ فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى لَا يُعَذِّبُ قَلْباً وَعَى الْقُرْآنَ»؛ قرآن را بخوانید و آن را بخاطر بسپارید، چرا که خداوند قلبی که قرآن را در خود جای داده است عذاب نمی‌کند.

این حدیث با تغییرات جزئی از حضرت امیرالمؤمنین علی (ع) و امام صادق (ع) نیز آمده است (نوری، مستدرک الوسائل، ۱۳۶۹ش: ۲۴۵/۴). با این مطالب شاید بیش از پیش بتوان گوشه‌ای از حکمت‌های نهفته در واژه‌های رهبر معظم انقلاب حضرت امام خامنه‌ای (مدظله العالی) در دیدار با قاریان ممتاز کشور در اولین روز ماه رمضان المبارک سال ۱۴۴۳ هجری قمری را درک نمود؛ ایشان طی سخنان گهربارشان در آن دیدار، تلاوت قرآن را موجب انس با قرآن می‌دانند و برای آن خصوصیتی را شمرده و آن را سخن گفتن خداوند با انسان دانسته و می‌فرمایند: «وقتی قرآن می‌خوانیم، خدا دارد با ما حرف می‌زند. با این چشم به تلاوت قرآن نگاه کنیم؛ قرآن را با این نگاه ببینیم».

ایشان در بیاناتشان بارها بصورت تلویحی و یا علنی به مبحث حفظ قرآن نیز اشاره کرده و مبحث تلاوت و حفظ را به نوعی بصورت موازی به پیش می‌برند. در بخشی از بیاناتشان که مربوط به «انس با کلام الله» است، می‌فرمایند: «یکی از نام‌های مبارک قرآن «ذکر» است. در خود قرآن چند جا تعبیر «ذکر» به کار برده شده و مراد، قرآن است؛ بعنوان مثال، «وَهَذَا ذِكْرٌ مُبَارَكٌ أَنْزَلْنَاهُ» (انبیاء: ۵۰)؛ در سوره انبیاء که قرآن به عنوان «ذکر» معرفی شده است. چرا «ذکر»؟ ذکر یعنی «یاد»؛ «قرآن، ذکر است» یعنی چه؟ «ذکر» وسیله ارتباط است؛ ذکر یعنی یاد؛ شما اگر یادتان بود ارتباط برقرار می‌کنید با هر کسی، با هر چیزی، اگر از یادتان رفت، قهراً دیگر ارتباط برقرار نمی‌کنید؛ ذکر، طبیعتاً وسیله ارتباط است».

معظم‌له در قسمت دیگری از بیانات ارزشمندشان می‌فرمایند:

«تلاوت باید تکرار بشود. بارها بنده عرض کرده‌ام که باید تلاوت را تکرار کرد؛ باید قرآن را از اول تا آخر خواند و تمام کرد، دوباره شروع کرد، و پیوسته و پی‌درپی باید قرآن را استفاده کرد».

این جمله، اصولاً تعریف زندگی یک حافظ قرآن است. تکرار مداوم یکی از ملزومات حفظ قرآن است و در واقع یکی از بهترین راه‌ها برای تکرار مستمر، همان تقید به مرور محفوظات می‌باشد.

مقام معظم رهبری در کسوت یک استاد و مفسر قرآن، در ادامه با نام بردن از تلاوت با عنوان کار با ارزش، تلاوت را یک هنر نامیده و می‌فرمایند:

«این هنر که در شمار برترین هنرهای قدسی است و جزو برترین هنرهای مقدّس است، باید در خدمت ذکر و در خدمت دعوت باشد. قرآن ذکر است دیگر؛ تلاوت شما باید در خدمت ذکر باشد»

گذشته از مفاهیم عالی‌نهفته در این جمله، اشاره‌ای کوتاه به دیدگاه خیل‌کثیری از هنرمندان عرصه هنرهای متعالی نیز قابل تأمل است. مثلاً به اذعان اغلب خوشنویسان، زمانی که عبارت یا بیتی بعد از درک مضمونش، از حفظ تحریر می‌گردد از آنجایی که موقع کتابت، از قلب هنرمند بر قلمش جاری می‌شود، قدرت انتقال مفاهیم و همچنین زیبایی آن اثر مضاعف می‌گردد و با مخاطبش ارتباط دوچندانی برقرار می‌کند و به اصطلاح هنرمندان، «دارای حس و روح است». رهبر معزز یک بار در بحث تلاوت، کلمه ذکر را پیش کشیده و آن را وسیله ارتباط

برمیشمرند و بار دیگر تلاوت را هنر معرفی می‌کنند؛ لذا در طول صحبت‌های گرانسنگ‌شان، مقوله حفظ قرآن کریم بعنوان مصداقی جامع و کامل نهفته است.

رهبر انقلاب بخش مهمی از فرمایشاتشان را به مسئله مهم مهندسی تلاوت تخصیص داده، می‌فرمایند:

«یکی از چیزهایی که باید شما به عنوان قاری در نظر داشته باشید، مهندسی تلاوت است؛ باید این تلاوتتان را از پیش در ذهن تان مهندسی کنید»

مهندسی تلاوت «در ذهن» در صورت حفظ بودن قرآن بسیار سهل تر است. چگونه ممکن است مضمونی به طور دقیق در ذهن فردی نباشد و آن فرد، از پیش، قادر به برنامه‌ریزی و طراحی دقیق در ذهن خود برای آن مضمون باشد (کما اینکه در اصطلاح علم، یکی از معانی مهندسی می‌تواند طراحی دقیق باشد؛ چرا که «دقت» در مهندسی یک اصل است).

امام خامنه‌ای انتخاب لحن مناسب برای هر بخش، همچنین مهندسی انخفاض و اعتلای صدا را از انواع مهندسی معرفی می‌کنند. همچنین اهمیت و جایگاه ویژه‌ای را برای کیفیت القا قائل هستند. و در ادامه می‌فرمایند:

«یک مهندسی دیگری هم وجود دارد و آن، کیفیت تلاوتی است که بتواند واقعه را مجسم کند در مقابل مستمع».

از آنجا که حافظ قرآن به خاطر وجود جامع قرآن در ذهن و قلبش و نیز مرورهای مستمر و انس با قرآن، هم تسلط بیشتری به قرائت قرآن دارد و لزوماً بخشی از تمرکز خود را صرف صحیح خوانی نمی‌کند (به عنوان مثال دقت مضاعف جهت عدم اشتباهات اعرابی لازم نیست) که این خود در ارتباط با مستمعین حائز اهمیت فوق العاده است و هم درک بهتر و قوی‌تری از معنا و مضمون قرآن دارد لذا چه در صوت و لحن و چه در کیفیت القا و تجسم واقعه، مسیر آسان‌تری در مهندسی تلاوت می‌پیماید.

رهبر فرزانه در بخش پایانی فرمایشاتشان این بار بصورت مستقیم دعوت به حفظ قرآن نموده و می‌فرمایند: «جوان‌های ما باید وارد عرصه قرآن‌خوانی، بخصوص حفظ قرآن بشوند»

و رابطه بین قرآن‌خوانی (تلاوت) و حفظ را دوباره متذکر می‌شوند.

حال که با مطالب گفته شده ارتباط تنگاتنگ بین تلاوت و حفظ قرآن کریم و همچنین تأثیرات غیر قابل انکار حفظ بر یک تلاوت مهندسی شده، ملاحظه گردید و از آنجایی که در اصطلاح دانش، «مهندسی» استفاده از روش‌های اصولی و علمی برای طراحی یا ساخت است، در ادامه مقاله ابتدا بطور اختصار مطالبی در مورد «حفظ قرآن با استفاده از روش‌های اصولی» مورد بحث قرار خواهد گرفت و سپس به ملزوماتی اشاره خواهد شد که در صورت همراه بودن با حفظ قرآن کریم منجر به بهبود تلاوت و ارتقای کیفیت آن می‌گردد.

حفظ قرآن با استفاده از روش‌های اصولی

حفظ قرآن کریم برای آنکه محکم باشد و چارچوب و اسکلت بندی قوی داشته باشد نیازمند داشتن پشتوانه می‌باشد. حفظ بدون پشتوانه خوب که متأسفانه به وفور در میان حافظان و افرادی که در مسیر حفظ هستند دیده می‌شود همواره دچار ضعف خواهد بود و اغلب نیز این گونه حفظ‌های سطحی، تصحیح ناپذیر هستند؛ برخی حافظان یا مربیان بر این باورند که با مرورهای مکرر و با گذشت زمان، ایرادات این گونه محفوظات برطرف خواهد گشت، غافل از آنکه این حفظ از هیچ پشتوانه‌ای برخوردار نیست و حتی آیات و صفحاتی که صرفاً به علت مرور حافظ و یاری ذهن کوتاه مدت وی بدون کوچکترین ایراد خوانده می‌شود ممکن است فقط چند دقیقه یا چند ساعت بعد پر از ایراد گردد. لذا برای داشتن یک حفظ محکم از همان ابتدا باید پشتوانه‌ای قدرتمند برای حفظ برگزید. در این جا به سه پشتوانه حفظ که می‌توان برای داشتن یک حفظ تخصصی قوی و متقن از آن‌ها کمک گرفت اشاره‌ای خواهیم کرد. این حفظ قوی باید بتواند قاری را در ارائه تلاوتی که با تسلط ویژه‌ای به مخاطب عرضه می‌گردد و دارای ویژگی‌های یک تلاوت مهندسی شده از جمله لحن مناسب، مهندسی انخفاض و اعتلای صوت و کیفیت القا می‌باشد، یاری نماید.

تصویر کلمات، آیات و صفحات

اولین پشتوانه حفظ، فعال کردن ذهن تصویری است. در واقع حفظ تصویری، لازمه و بخش جدا نشدنی یک حفظ قدرتمند است. تجربه نشان می‌دهد اغلب حافظانی که متخصص و موفق هستند موقع تلاوت محفوظاتشان در صورت تمرکز می‌توانند تصویر آنچه تلاوت می‌کنند را مشاهده نمایند. تصویرسازی باید با مراحل متعدّد در زمان حفظ، همچون نگاه کردن با دقت به نوشتار کلمات، نگاه کلی و با دقت به آیه و صفحه، نگاه به مصحف هنگام استماع روزانه به ترتیل و... وارد ذهن حافظ گردد. حافظ بهتر است قادر باشد در هنگام تلاوت، موقعیت نسبی آیه در صفحه و همچنین ابتدا و انتهای تقریبی سطور و شکل جامع صفحه را به خاطر بیاورد. این نوع حفظ تصویری حتی در اطلاع از شماره آیات نیز مؤثر است و حفظ مجزای شماره آیات چندان توصیه نمی‌شود. برای حفظ تصویری، قرآن‌های عثمان طه ۱۵ سطری بدون ترجمه پیشنهاد می‌گردد. حتی تسلط بر تصویر صفحات برای یک حافظ متخصص تا آن حد مورد انتظار است که با دیدن جایگاه شماره‌های آیات صفحه، بتواند صفحه مورد نظر را تشخیص دهد.

اشراف بر مفاهیم، مفردات و صرف و نحو مقدماتی

یکی دیگر از پشتوانه‌های خوب و ارزشمند که علاوه بر جنبه کمکی برای حفظ قوی تر، اساساً نیل به هدف انس با قرآن و تلاوت قرآن را نیز شامل می‌گردد یادگیری مفاهیم و مفردات و آشنایی با صرف و نحو زبان عربی است؛ هرچند که این مورد برای حفظ در سنین پایین آن‌چنان آسان و قابل دسترس نیست. دانستن مفاهیم برای یک حافظ در موارد متعدّدی کمک کننده است؛ به عنوان مثال در مورد ترتیب آیات، خصوصاً آیاتی با مضمون قصص که اغلب تشابهاتی هم دارند، بکارگیری مفاهیم در حفظ جهت ارائه بدون اشکال بسیار مؤثر است. همچنین در بخاطر سپردن ضمائر (مانند هُم یا کُم) و عدم اشتباه در آن‌ها اشراف بر مفاهیم کارساز است. همچنین یک آشنایی مقدماتی با صرف و نحو زبان عربی نیز مانع بسیاری از ایرادات حفظ علی‌الخصوص اشتباهات در حرکات (اشکالات اعرابی) می‌شود. اصولاً اولین مرحله در یک حفظ قوی، آشنایی اجمالی با مفاهیم کلی قسمت مورد حفظ (برای سنین پایین) و تسلط به مفاهیم تحت‌اللفظی قسمت مورد حفظ (برای سنین بالاتر) می‌باشد.

تقلید محض

یکی دیگر از پشتوانه‌هایی که البته بیشتر در گذشته برای حفظ مورد استفاده قرار می‌گرفت و امروزه نیز گاهی در حفظ مورد استفاده قرار می‌گیرد حفظ مبتنی بر تقلید محض است. این نوع حفظ دارای ایرادات متعدّدی است اما می‌توان آن را بعنوان یک پشتوانه (نه چندان مناسب) برای حفظ دانست. بزرگترین ایرادی که در این نوع حفظ وجود دارد وابستگی شدید صحّت حفظ به لحن است به طوری که اغلب، حتی حافظ قادر به ارائه محفوظات خود بصورت ساده و بدون آهنگ نخواهد بود. این روش معمولاً برای شروع حفظ قرآن از جزء سی‌ام برای سنین خیلی پایین راهگشاست. همچنین حافظین متخصص در برخی از آیات و شاید صفحات معدود که ایراداتشان با دو پشتوانه گفته شده قبلی رفع نمی‌شود گاهی با تقلید از یک استاد ترتیل و بهره‌گیری از جذابیت‌های تلاوت او آن صفحه را رفع اشکال می‌نمایند که در این گونه موارد ایرادی بر کار آن‌ها وارد نیست.

بهبود صحّت قرائت همگام با حفظ

چنان که در طول مقاله بیان گردید، حفظ قرآن جزء بسیار پراهمیت یک تلاوت مهندسی شده می‌باشد اما صحّت قرائت جزء لاینفک آن است. یک حافظ، برای ارائه قابل قبول محفوظات خود باید تسلط ویژه‌ای در صحّت قرائت داشته باشد. طبق تجربه، معمولاً مواردی همچون تجوید و صوت و لحن برای یک حافظ متخصص تا حد قابل ملاحظه‌ای در طول دوران حفظ احراز می‌گردد، اما با بکارگیری چند اصل مهم همراه با حفظ قرآن، می‌توان صحّت قرائت را نیز دارای پشتوانه متقن نمود که بعضاً حافظین قرآن در آن دچار مشکل هستند.

گوش دادن به یک ترتیل اصیل

اصل گوش دادن به ترتیل همراه حفظ که تقریباً توسط اغلب حافظین رعایت می‌شود در واقع از همان ابتدا جزئی جدا ناپذیر از مراحل حفظ است، ولی اخیراً با افزایش ترتیل‌های خلیجی که اغلب استانداردهای لازم یک ترتیل اصولی را ندارند این اصل دچار آسیب گردیده است. تمایل حفظ تازه کار به جذابیت‌های موسیقایی ظاهری و البته گاهی مغایر با عرف ترتیل که از اصالت و اتقان ترتیل تا حد زیادی به دور هستند، باعث می‌شود شاکله تلاوت از همان ابتدا ضعیف پرورش یابد و در آینده نیز اصلاح این اسکلت بعد از بنای ساختمان، تقریباً محال به نظر می‌رسد. معمولاً برای ساختن اسکلت قوی برای بنای ساختمان تلاوت، گوش دادن به ترتیل‌های استاد حصری و استاد منشاوی و استاد پرهیزکار جزو اولین توصیه‌ها هستند و طبق مشاهدات، حفاظی که در دوران حفظ از ترتیل این اساتید استفاده نموده‌اند تلاوت‌های قابل قبولی دارند. در وهله‌های بعدی چندین ترتیل ارزشمند نیز از برخی اساتید مصری و اساتید ایرانی وجود دارد که استفاده از آن‌ها برای ساختن شاکله ترتیل برای حفاظ توصیه می‌شود. ناگفته نماند استفاده محدود و در چارچوب اصالت، از ترتیل‌های خلیجی نیز گاهی برای حفاظ متخصصی که تلاوت پخته و مهارت لازم را دارند می‌تواند ثمربخش باشد.

آشنایی با مفاهیم

چنان که گفتیم آشنایی با مفاهیم پشتوانه‌ای مناسب برای حفظ قدرتمند است؛ از طرفی باید این نکته را نیز متذکر شد که دانستن مفاهیم، در بهبود قرائت و ارائه دلنشین محفوظات و در یک کلام مهندسی لحن و انخفاض و اعتلای صدا و کیفیت القا و تجسم واقعه که در بیانات مقام معظم رهبری ذکر گردید، ضروری می‌نماید.

حفظ علایم و رموز وقف

امیرالمؤمنین علی علیه السلام در تفسیر آیه ۴ سوره مزمل می‌فرماید:

«التَّزْتِيلُ آدَاءُ الْحُرُوفِ وَحِفْظُ الْوُقُوفِ»؛ یعنی ترتیل عبارت است از درست ادا کردن حروف و شناخت مواضع وقف (مجلسی، بحار الانوار، ۱۳۸۶: ۱۸۸/۸۴). همین حدیث ارزشمند به تنهایی ارزش و جایگاه وقف و ابتدا را معلوم می‌نماید. بعضاً دیده می‌شود که حفاظ در بحث وقف و ابتدا و وصل دچار مشکلات عدیده هستند. این مشکل تا حد قابل قبولی با همان راهکار تسلط بر مفاهیم و مفردات می‌تواند مرتفع گردد، اما پیشنهاد می‌شود یک حافظ در طول دوران حفظ با توجه به اینکه روزانه یک قسمت محدودی از قرآن را حفظ می‌کند حداقل مواضع وقف که با علایم مخصوص در نص قرآن کریم مشخص گردیده‌اند را نیز به خاطر بسپارد. حافظ از راهکار تصویرسازی آیات نیز می‌تواند در این زمینه بهره برد.

یادگیری قانونمند نبرها

آخرین موردی که اگر حافظ آن را همراه با حفظش یاد بگیرد و به طور صحیح به ادای آن عادت کرده و مقید باشد، تلاوتش تا حد مطلوبی اعتلا می‌یابد، بحث نبر کلمات است. التزام به اجرای صحیح تکیه‌های صوتی از ۴ جهت دارای اهمیت است (حسینی، میزان القرائه، ۱۴۰۰: ۲۵):

ایجاد توازن و هم نواختی در کلمات؛ جلوگیری از فساد در معنا؛ پرهیز از زیادت و نقصان در اعطای حق و مستحق حروف؛ رعایت فصاحت عربی.

یادگیری و اجرای صحیح نبرها از همان ابتدا و در طول دوران حفظ، از یادگیری و اجرای بعد از اتمام حفظ شاید بهتر و آسان‌تر باشد هر چند که بعد از اتمام حفظ نیز با یک آموزش دقیق و یک تمرین مستمر و منظم (همچون بهره‌مندی از یک دوره تخصصی اقرا) یادگیری و اجرای آن‌ها قابل دستیابی می‌باشد.

نتیجه‌گیری

چنان که دیدیم برای ادای کامل حق تلاوت، حفظ قرآن کریم بسیار مؤثر است. رهبر معظم انقلاب نیز بارها چه به صورت تلویحی و چه به طور مستقیم تلاوت کنندگان قرآن کریم را برای ارائه تلاوتی مهندسی شده به حفظ قرآن تشویق فرموده‌اند. برای داشتن یک حفظ قوی، داشتن یک پشتوانه قوی برای محفوظات الزامی می‌نماید. حفظ تصویری، حفظ مبتنی بر مفاهیم و حفظ با تقلید محض (که جز در موارد استثنا توصیه نمی‌شود) هر کدام جزء پشتوانه‌های حفظ به حساب می‌آیند. همچنین رعایت برخی موارد در طول دوره حفظ کردن، بر بهبود صحّت قرائت یک حافظ بسیار کمک کننده است؛ حفظ علائم وقف و همچنین یادگیری صحیح نبرها به صورت تدریجی همراه با حفظ قرآن کریم از آن جمله‌اند که بعدها کار را برای حافظ جهت ارائه محفوظات خود با یک قرائت قوی و با چارچوبی نظام‌مند آسان می‌نماید.

منابع و مآخذ

قرآن کریم

نهج البلاغه

صحیفه سجادیه

بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با قاریان ممتاز، اول رمضان ۱۴۴۳ق.

مصباح یزدی، محمدتقی، قرآن شناسی، قم: انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، ۲، ۱۳۸۵ش.

ابن فارس، ابوالحسین احمد، ترتیب مقایسه اللغه، قم: پژوهشکده حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۷ش.

الفراهیدی، خلیل بن احمد، ترتیب کتاب العین، قم: انتشارات اسوه، ۱۴۱۴ق.

الموسوعة الفقهیة، کویت: وزارة الاوقاف والشؤون الاسلامیة، ۱۴۰۸ق.

حاج ابوالقاسم، محمد، درسنامه حفظ قرآن کریم، تهران: معاونت فرهنگی و اجتماعی سازمان اوقاف و امور خیریه، ۱۱، ۱۳۹۴ش.

حسنی، مهدی، میزان القرائه، تهران: مرکز طبع و نشر قرآن جمهوری اسلامی ایران، ۱۴۰۰ش.

راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات، تهران: انتشارات مرتضوی، ۲، ۱۳۸۱ش.

سیوطی، جلال الدین، الإیتقان فی علوم القرآن، بیروت: دارالکتب العربی، ۲، ۱۴۲۱ق.

طباطبایی، سید محمدحسین، تفسیر المیزان، سید محمدباقر موسوی همدانی، تهران: مرکز نشر فرهنگی رجاء (امیرکبیر)، ۵، ۱۳۷۸.

طبرسی، فضل بن حسن، تفسیر مجمع البیان، تهران: انتشارات ناصر خسرو، ۸، ۱۳۸۴ش.

طوسی، محمد بن حسن، تفسیر التبیان، قم: انتشارات آل البيت (ع)، ۱۳۸۹ش.

کاشانی، فتح الله بن شکرالله، منهج الصادقین، تهران: کتابفروشی و چاپخانه محمدحسن علمی، ۱۳۳۶ش.

کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، سید جواد مصطفوی، قم: انتشارات اسوه، ۴، ۱۳۷۹ش.

مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، تهران: انتشارات اسلامی، ۴، ۱۳۸۶ش.

نوری، میرزا حسین، مستدرک الوسائل، قم: انتشارات آل البيت (ع)، ۱۳۶۹ش.